म्याग्दी कारागारका बन्दीहरूको जीवन पद्धति

एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
पृथ्वी नारायण क्याम्पस, समाज शास्त्र/मानव शास्त्र विभाग स्नातकोत्तर
तह द्वितीय वर्षको समाज शास्त्र विषयको दशौं पत्रको
आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न तयार पारिएको

शोधपत्र

<u>शोधकर्ता</u>

इन्द्र बहादुर राना

रोल नं.: २११/०६५

रजिष्ट्रेसन नं.: २-१-४७-१२-२००३

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाज शास्त्र/मानव शास्त्र विभाग

पृथ्वी नारायण क्याम्पस

पोखरा, नेपाल

मङ्सिर, २०७०

म्याग्दी कारागारका बन्दीहरूको जीवन पद्धति
इन्द्र बहादुर राना
२०७०

म्याग्दी कारागारका बन्दीहरूको जीवन पद्धति

एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
पृथ्वी नारायण क्याम्पस, समाज शास्त्र/मानव शास्त्र विभाग स्नातकोत्तर
तह द्वितीय वर्षको समाज शास्त्र विषयको दशौं पत्रको
आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता

इन्द्र बहादुर राना

रोल नं.: २११/०६५

रजिष्ट्रेसन नं.: २-१-४७-१२-२००३

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाज शास्त्र/मानव शास्त्र विभाग

पृथ्वी नारायण क्याम्पस

पोखरा, नेपाल

मङ्सिर, २०७०

TRIBHUVAN UNIVERSITY
PRITHWI NARAYAN CAMPUS
Department of Sociology/Anthropology

Ref No.

Bhimkali Patan, Pokhara, Nepal

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालयबाट समाज शास्त्रका विषयमा स्नातकोत्तर तह उपाधिको आंशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा इन्द्र बहादुर रानाले **'म्याग्दी कारागारका बन्दीहरूको जीवन पद्धति एक अध्ययन'** विषयमा यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो ।

म्याग्दी जिल्ला, ज्याम्रूकोट गा.वि.स.-८, स्थित म्याग्दी कारागार क्षेत्रमा केन्द्रित रही स्थलगत अध्ययन गरेर तयार पारिएको यो शोधपत्र सम्बन्धी उहाँको कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

शिव बहादुर थापा

शोध निर्देशक

समाज शास्त्र/मानव शास्त्र विभाग

पृथ्वी नारायण क्याम्पस, पोखरा ।

मिति : वि.सं. २०७० मङ्सिर ०७ गते ।

P.O.Box # 77, Bhimkali Patan, Pokhara, Nepal
Telephone # 061-526837, 061-520142
Email :<Pncsa@fewanet.com.np, URL : www.PNC Sa. edu.np

TRIBHUVAN UNIVERSITY
PRITHWI NARAYAN CAMPUS
Department of Sociology/Anthropology
Ref No. Bhimkali Patan, Pokhara, Nepal

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाज शास्त्रतर्फका छात्र इन्द्र बहादुर रानाले दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि यस विभागमा प्रस्तुत गर्नु भएको **'म्याग्दी कारागारका बन्दीहरूको जीवन पद्धति एक अध्ययन'** विषयक शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

<u>शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति</u>

....

उप प्रा. शिव बहादुर थापा

शोध निर्देशक

....

सह प्रा.तारानाथ बराल

बाह्य निरीक्षक

....

उप प्रा.शान्ति भुसाल

विभागीय प्रमुख

मिति : वि.सं. २०७० मङ्सिर ०७ गते ।

P.O.Box # 77, Bhimkali Patan, Pokhara, Nepal
Telephone # 061-526837, 061-520142
Email :< Pncsa@fewanet.com.np, URL : www.PNC Sa. edu.np

भाषा सम्पादकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय पृथ्वी नारायण क्याम्पस अन्तर्गत समाज शास्त्र, मानव शास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि क्रमाङ्क २११/०६५ का विद्यार्थी इन्द्र बहादुर रानाले तयार पार्नु भएको **'म्याग्दी कारागारका बन्दीहरूको जीवन पद्धति एक अध्ययन'** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्रको भाषिक सम्पादन मबाट भएको हो। यसको भाषिक सम्पादन त्रि.वि.को पछिल्लो भाषिक मान्यता अनुसार गरिएको छ । यस शोधपत्रको भाषा स्तरीयताका दृष्टिले सन्तोषजनक रहेको व्यहोरा सम्बद्ध निकायमा सिफारिस गर्दछु।

....

सुलोचना खनाल
नेपाली शिक्षा विभाग
पृथ्वी नारायण क्याम्पस,
पोखरा

मिति : वि.सं. २०७० मङ्सिर ३० गते।

कृतज्ञता ज्ञापन

यो शोधपत्र त्रिभुवन विश्व विद्यालय समाज/मानव शास्त्र विभाग पृथ्वी नारायण क्याम्पस पोखराका उपप्राध्यापक श्रद्धेय शिव थापाज्यूको निरन्तर अनुगमन, हौसला र प्रोत्साहनको परिणाम हो । त्यस कारण प्रथमतः उहाँ र उहाँको सहयोगप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

तथ्याङ्क सङ्कलनको प्रक्रियामा संवेदनशील क्षेत्र कारागार प्रवेश, खुला छलफल, बहस, अवलोकन गर्ने बातावरण मिलाई महत्त्वपूर्ण र विशिष्ट सहयोग गर्नु हुने प्रमुख जिल्ला अधिकारी, कारागार प्रशासन प्रमुख तथा कारागार परिवारप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यसरी नै आवश्यकता अनुसार विशेष सहयोग पुऱ्याउने समाज शास्त्र, मानव शास्त्र विभागका विभागीय प्रमुख एवं विभागप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

इन्द्र बहादुर राना

शोधकर्ता

पृथ्वी नारायण क्याम्पस, पोखरा

समाज शास्त्र/मानव शास्त्र विभाग

मितिः वि.सं. २०७० मङ्सिर ०७ गते ।

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन म्याग्दी कारागारमा रहेका बन्दीहरूको जीवन पद्धतिसँग सम्बन्धित रहेको छ । जसको विश्लेषणका लागि म्याग्दी जिल्लाको ज्याम्रूकोट गा.वि.स. वडा नं. ०८ मा रहेको म्याग्दी कारागारको ५९ जना बन्दीहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलन प्रश्नावली, अनुसूची, अवलोकन र छलफल विधिबाट गरिएको छ । सङ्कलित तथ्याङ्कहरूलाई तालिका, स्तम्भ चित्र, वृत्तचित्रको माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

म्याग्दी कारागारका बन्दीहरूको जीवन पद्धती एक अध्ययन शीर्षकमा बन्दीहरूको अपराधप्रतिको दृष्टिकोण र सामाजिक अवस्था विश्लेषण गर्ने उद्देश्यका साथ गरिएको यस अध्ययनका प्राप्तिहरूलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

- अनुसन्धानमा समावेश गरिएका सात मुद्दाहरूमध्ये कर्तव्य ज्यान मुद्दामा संलग्न बन्दीहरूमा शैक्षिक योग्यताको खासै प्रभाव नपरेको, आवेग मूल कारण रहेको देखियो । जातिय रूपमा जनजाती, दलित र क्षेत्री समुदायको बढी संलग्नता देखियो भने ब्राम्हाणको नगन्य मात्रमा रहेको देखियो । जबरजस्ती करणी मुद्दामा जातिय रूपमा दलितको, शैक्षिक रूपमा मध्यम योग्यताको संलग्नता बढी देखियो । चोरी मुद्दामा जातिय र शैक्षिक रूपमा छ्यासमिस पाइयो भने महिलाहरूको संलग्नता देखिएन । तिन जना साक्षर र शिक्षित बन्दीहरूले आफ्नो मुद्धाको सम्बन्धमा केही बताउन चाहेनन् ।
- सबै मुद्दामा (२५-३५) उमेर समूहका व्यक्तिहरूको संलग्नता अत्याधिक, (१५-२५) उमेर समूहका बढी र ३५ वर्षभन्दा माथि वा प्रौढ समूहका बन्दीहरूको संलग्नता कमी देखियो ।
- सङ्ख्याको आधारमा कर्तव्य ज्यान मुद्दामा सबभन्दा बढी बन्दीहरू, जबरजस्ती करणी र चोरी पनि बढी नै र सवारी ज्यान, लागुऔषध, सार्वजनिक र कुटपिट अङ्गभङ्गमा न्यून संलग्नता देखियो ।
- बन्दीहरूलाई कारागारको क्षमता भन्दा बढी सङ्ख्यामा खाँदखुँद र मिसमास गरी भेडाबाखा झैं राखेको पाइयो ।
- खाना र उपचारको प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने खानेको निम्ति उपर्युक्त नै र कमजोरहरूको निम्ति कमजोर रहेको पाइयो ।

- अपराध नियन्त्रण/निषेधका निम्ति मानसिक परिवर्तनका आवश्यक विधि, प्रविधि प्रयोग गरी उपयुक्त सामाजिक सांस्कृतिक वातावरण निर्माण गरेको पाइएन ।
- पुस्तकालय, औपचारिक शिक्षाको व्यवस्थापन काम चलाउ अवस्थामा रहेको पाइयो ।
- बन्दीहरू भावी जीवनप्रति आशावादी, जीवन शैलीमा, सुधारोन्मुख, अपराधप्रति पश्चाताप गरेको अवस्थामा पाइयो भने राज्यप्रति असन्तुष्ट रहेको पाइयो ।
- बन्दीहरूले आफूले गरेको अपराधको पश्चताप गर्दै बन्दी जीवन पश्चात भावी जीवनको बारेमा आशावादी हुदै सकारात्मक योजना बनाएको पाइयो ।
- अपराधमा लाग्नुका मुख्य कारण साथी सङ्गत देखियो भने लिङ्गका आधारमा महिलाभन्दा पुरूष बढी संलग्न देखियो ।
- मानव अधिकारवादी, सामाजिक सङ्घसंस्थाहरूको बन्दीहरूप्रति निर्वाह गरेको भूमिका सकारात्मक रहेको पाइयो ।
- बन्दीहरूप्रति हुने शारीरिक यातना न्यून पाइयो भने भाषा शैली पनि शिष्ट रहेको पाइयो साथै कारागार प्रशासन बन्दीहरूप्रति सकारात्मक रहेको पाइयो ।

प्रस्तुत विषयमा गरिएको अध्ययनको निष्कर्षलाई निम्न अनुसार संश्लेषण गरिएको छ । बन्दीहरूको ज्ञान, सिप र क्षमताको स्तर निम्न रहेको, आत्म विश्वासमा सुधार रहेको भावी जीवनप्रति आशावादी हुन सकेको र गरीब तथा विपन्न बन्दीहरूको खाना र स्वास्थ्यको समस्या सामान्य अवस्थामा रहेको छ । बन्दीहरूमा अपराधी प्रवृतिद्वारा सञ्चालित व्यवहारले सामाजिक व्यवस्था अस्तव्यस्त हुन्छ, अपराध गराईप्रति पश्चाताप गर्नु पर्छ र जेलजीवनबाट मुक्त भइसकेपछि परिवार तथा समाजका निम्ति सकारात्मक भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ भन्ने विचार र भावनाको विकास भएको पाइयो ।

विषय सूची

शीर्षक		पृष्ठ
सिफारिस पत्र		i
स्वीकृति पत्र		ii
भाषा सम्पादकको सिफारिस पत्र		iii
कृतज्ञता ज्ञापन		iv
शोधसार		v
संक्षिप्त रूप		vii
विषय सूची		viii
तालिका सूची		x
चित्र सूची		xii
अध्याय एक:	**परिचय**	
	१-६	
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४	अध्ययनको महत्त्व	४
१.५	अध्ययनको सीमा	५
१.६	अध्ययनको सङ्गठन	६
अध्याय दुई :	**साहित्यको पुनरावलोकन**	**७-२१**
२.१	पूर्व साहित्यको अध्ययन	७
२.२	सैद्धान्तिक पुनरावलोकन	१३
२.३	अपराधको समाजशास्त्रीय व्याख्या	१६
	२.३.१ सामान्य परिचय	१६
	२.३.२ सामाजिक विसङ्गठनको सिद्धान्त	१७
	२.३.३ पर्यावरणीय सिद्धान्त	१८
	२.३.४ पृथक् सङ्गतको सिद्धान्त	१८
	२.३.५ अप्रतिमानताको सिद्धान्त	१९

२.३.६ नामाकरणको सिद्धान्त २०

अध्याय तिन : अनुसन्धान विधि **२२-२४**

३.१ अध्ययनको औचित्य २२

३.२ अनुसन्धानको ढाँचा २२

३.३ सघनगणना विधि २३

३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू २३

३.४.१ तथ्याङ्क सङ्कलनका विधि (प्राथमिक स्रोत) २३

३.४.१.१ प्रश्नावली अनुसूची २३

३.४.१.२ अवलोकन २३

३.४.१.३ छलफल २३

३.४.२ द्वितीय स्रोत २४

३.५ तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण २४

अध्याय चारः कारागारको परिचय

२५-२६

अध्याय पाँचः तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण **२७-४९**

५.१ विविधताको आधारमा उत्तर दाताको वितरण २७

५.२ बन्दीहरूको पारिवारिक आर्थिक अवस्था ३१

५.३ कारागारको भौतिक सुबिधाप्रति बन्दीहरूको धारणा ३५

५.४ कारागारको मानसिक तथा मानवीय पक्षसँग सम्बधित विषयमा बन्दीहरूको धारणा ३७

५.५ कारागारमा हुने यातनाप्रति बन्दीहरूको धारणा ४१

५.६ कारागार प्रशासन र बन्दीहरूको बिच तथा अन्तर बन्दीहरू बिचको सम्बन्ध, शैली र दृष्टिकोण ४२

५.७ विविध मुद्दामा संलग्न बन्दीहरूमा शिक्षा, लिङ्ग र जातिको प्रभाव विश्लेषण ४७

अध्याय छ : सारांश, निष्कर्ष र सुझाब **५०-५६**

६.१ अध्ययनको सारांश ५०

६.२ निष्कर्ष ५२

६.३ सुझावहरू ५२

सन्दर्भ सामग्रीहरू **५४**

अनुसूची -१ **५५**

तालिका सूची

तालिकाको शीर्षक **पृष्ठ**

५.१.१ जिल्लाका आधारमा उत्तर दाताको वितरण २७

५.१.२ लिङ्गका आधारमा उत्तर दाताको वितरण २८

५.१.३ धर्मका आधारमा उत्तर दाताको वितरण २८

५.१.४ जातीयता आधारमा उत्तर दाताको वितरण २९

५.१.५ वैवाहिक स्थितिको आधारमा उत्तर दाताको वितरण २९

५.१.६ पेसाका आधारमा उत्तर दाताको वितरण ३०

५.१.७ उमेर समूहका आधारमा उत्तर दाताको वितरण ३०

५.१. ८ शिक्षाका आधारमा उत्तर दाताको वितरण ३१

५.२.१ पारिवारिक किसिमका आधारमा उत्तर दाताको वितरण ३२

५.२.२ जग्गाको स्वामित्वका आधारमा उत्तर दाताको वितरण ३२

५.२.३ सवारी साधनको स्वामित्वका आधारमा उत्तर दाताको वितरण ३२

५.२.४ सन्तान भए नभएको आधारमा उत्तर दाताहरूको वितरण ३३

५.२.५ उत्तर दाताका सन्तानहरूको पढ्ने विद्यालयको किसिम ३३

५.२.६ आरोपित मुद्दाको आधारमा उत्तर दाताको वितरण ३४

५.२.७ उत्तर दाताको सम्बन्धित क्षेत्रमा लाग्नको कारण ३५

५.३.१ बन्दीको सङ्ख्या र जेलको अवस्थाको बारेमा बन्दीहरूको धारणा ३५

५.३.२ कारागारमा रहेको ट्वाइलेट, बाथरूमको अवस्थाप्रति बन्दीहरूको धारणा ३६

५.३.३ कारागारमा दिइने खानाप्रति बन्दीहरूको धारणा ३६

५.३.४ कारागारमा पुस्तकालयको व्यवस्थाप्रति बन्दीहरूको धारणा ३७

५.४.१ कारागारमा औपचारिक शैक्षिक अध्ययनको सुविधा भए नभएकोबारे बन्दीहरूको धारणा ३८

५.४.२ कारागारमा उपलब्ध उपचार सेवाका बारेमा बन्दीको धारणा ३८

५.४.३ कारागारमा आपराधिक प्रवृत्ति निराकरण नियन्त्रण सम्बन्धी प्रशिक्षण, छलफल व्यवस्था ३९

५.४.४ कारागारमा उपलब्ध सीपमूलक तालिमको सुविधाको बारेमा बन्दीहरूको धारणा ४०
५.४.५ आरोपित मुद्दा अनुसार बन्दीहरूलाई राख्ने व्यवस्थाको बारेमा बन्दीहरूको धारणा ४०
५.५.१ कारागारमा बन्दीहरूलाई दिइने शारीरिक यातनाको अवस्थाको बारेमा बन्दीहरूको धारणा ४१
५.५.२ कारागारमा बन्दीहरूलाई दिइने मानसिक यातनाका बारेमा बन्दीहरूको धारणा ४२
५.६.१ कारागारमा प्रशासनको बन्दीप्रतिको दृष्टिकोण ४३
५.६.२ आफूहरूको भाषाशैलीको बारेमा बन्दीहरूको धारणा ४३
५.६.३ आफूहरूको जीवन शैलीको बारेमा बन्दीहरूको धारणा ४४
५.६.४ आफूले गरेका अपराधप्रति बन्दीहरूमा पश्चातापको अवस्था ४४
५.६.५ भावी जीवनप्रति बन्दीहरूको धारणा ४५
५.६.६ आफूहरूको जीवन पद्धति समाज उपयोगी बनाउन मुख्य भूमिका खेल्ने निकाय ४५
५.६.७ अपराधी प्रवृत्ति र मानव समाजको सम्बन्धको बारेमा बन्दीहरूको धारणा ४६
५.६.८ भावी जीवनको बारेमा बन्दीहरूले बनाएको योजना ४६
५.७.१ आरोपित मुद्दा र शैक्षिक योग्यता बिचको तुलना ४७
५.७.२ आरोपित मुद्दा र लिङ्गको तुलना ४८
५.७.३ आरोपित मुद्दा र जाति जातीयता बिचको तुलना ४९

चित्रसूची

	चित्रको शीर्षक	पृष्ठ
५.१.१	जिल्लाको आधारमा उत्तर दाताको वितरण	२८
५.२.६	आरोपित मुद्दाको आधारमा उत्तर दाताको वितरण	३४

संक्षिप्त रूप

कि.मि.	:	किलो मिटर
गा.वि.सं.	:	गाउँ विकास समिति
ना.सु.	:	नायब सुब्बा
नं.	:	नम्बर
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
रू.	:	रूपैयाँ
प्रा.	:	प्राध्यापक
प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	:	विक्रम सम्वत्
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्व विद्यालय
ICRC	:	International Committee for Red Cross
UN	:	United Nations
WHO	:	World Health Organization
HA	:	Health Assistant